Nemzetiségi néprajzi tanulmánykötetek – 2012

Márciusban újabb értékes olvasmányok jelentek meg a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában. A több évtizedes múltra visszatekintő *A magyarországi nemzetiségek néprajza* kiadványsorozat két legújabb száma: *A magyarországi románok néprajza 16.* és a *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény és ruszin nemzetiségek néprajzából 8.* kötete. Az elmúlt időszakban a sorozat néhány darabja német, szlovák, román, horvát, szerb, görög nyelven jelent meg, s mindenképpen említésre méltók a cigány néprajzi tanulmányok is. A Magyar Néprajzi Társaság a XIX. század végétől folyamatos érdeklődést mutat a nemzetiségek néprajza iránt, kutatja és közre adja a kisebbségek néprajzi értékeit elemző tudományos eredményeket.

A sorozat történetének korábbi összegzéseiről *Kósa* László és *Eperjessy* Ernő korábbi írásaiban olvashatunk bővebben.[1] Magyarország Kormánya az Európa Tanács Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája megerősítésével vállalt kötelezettségeiről tett ötödik, 2011. decemberi időszaki jelentésében szintén beszámol róla. Az 1975 óta „közzétett, teljesen anyanyelvű könyvek közül a németek száma 25, a szlovákoké 22, a románoké 15, közös délszláv (horvát, szerb, szlovén) 10, horvát 14, szerb 6 és szlovén 5. Az ún. kis nemzetiségek (bolgárok, görögök, lengyelek, örmények, ruszinok) közös kötetei – szám szerint 8 – valamint a szlovén könyvek teljesen kétnyelvűek. A 15 cigány tematikus kötet e kisebbség tagjai zömének az anyanyelvét: a magyart használta, az egyes írások angol nyelvű összefoglalásával. Néhány évenként az egyes anyanyelvű, ill. kétnyelvű kötetek dolgozataiból magyar nyelvű válogatást tesznek közzé, eddig hatszor került ilyenre sor. A könyvsorozat mögé támogatóként évtizedekig a mindenkori kulturális tárca, újabban pedig a kisebbségpolitikáért felelős közigazgatási tárca állt támogatóként, emellett esetenként országos kisebbségi önkormányzatok is nyújtanak résztámogatást. A beszámolási időszakban évi 2-4 nemzetiségi néprajzi kötet jelent meg."

Közismert tény, hogy a kisebbségek identitásának megőrzéséhez, továbbörökítéséhez történelmüknek, kultúrájuknak, hagyományaiknak, értékeiknek megismerése nélkülözhetetlen. E felismerést tükrözi a kisebbségi lakosság tárgyi kulturális öröksége iránti érdeklődésének élénkülése (emlékeik gyűjtése, megőrzése, hagyományaik bemutatása akár települési, helyi szinten is). Az ország egyes megyéiben élő nemzetiségek tárgyi és szellemi anyaga nagy számban jelenik meg a múzeumok, a nemzetiségi tájházak, a faluházak állandó tematikus kiállításain (2010. évi adat szerint 760 településen közel 900 néprajzi, helytörténeti gyűjteményben[2]). Az egyes kisebbségek anyanyelvén tevékenykedő kutatók néprajztudományi-történeti munkásságuk révén a tudomány eszközeit alkalmazzák e tárgyi és szellemi hagyományok mélyebb megismerésére-megismertetésére. Kutatásaik legújabb eredményeiből állították össze az említett két kiadványt is.

Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény és ruszin nemzetiségek néprajzából

A kis létszámú hazai nemzetiségek tárgyi és/vagy szellemi néprajzáról szóló, hét tanulmányt tartalmazó, 350 példányban, 262 oldalon a közelmúltban megjelent kötet egy-egy bolgár, lengyel és ruszin, valamint két-két görög és örmény tárgyú tanulmányt tartalmaz. A korábbi s a jelenlegi sorozatszerkesztő – Eperjessy Ernő és Székely András Bertalan[3] – közösen jegyzik a sorozatszerkesztő-váltásra is utaló előszót, amelyben kiemelik e néprajzi-történeti tanulmánykötetek fontosságát és szerepét abban, hogy a többségi társadalom megismerhesse a kisebbséget: *„…valamennyi együtt élő közösségnek érdeke, hogy egymás néprajzi jellemzőit, történetét mélyebben megismerhesse, de az is, hogy saját értékei a többség számára is hozzáférhetőek legyenek".*

Székely András Bertalan ezúttal kötetszerkesztő is. Arra törekszik, hogy a külföldi kutatók világnyelven is áttekinthessék a tanulmányok tartalmát, tudományos eredményeit. A borító magyar és angol nyelvű, a belső borító és a tartalomjegyzék a kötetben szereplő mind az öt nemzetiség nyelvén olvasható s a tanulmányokat angol nyelvű áttekintés zárja. A nemzetiségi nyelvet nem ismerő érdeklődőkre tekintettel a tanulmányok teljes terjedelemben magyar nyelven is olvashatók. (Egy esetben a magyar nyelvű tanulmányt kíséri örmény és angol nyelvű rezümé.)

A szerzőgárda magyar- és anyaországi – budapesti, budaörsi, dorogi, szófiai, kijevi – kutatóműhelyekből került ki. A hazai szerzőkben közös, hogy mindannyian sokirányú szakmai tevékenységet folytatnak. A görögségkutató *Diószegi* György Antal jogász is egyben; *Sutarski* Konrad gépészmérnök, költő, műfordító, *Fancsali* János zongoraművész és zenetörténész, *Krajcsir* Piroska armenológus tanár, író, *Sasvári* László pedig pedagógus, valláskutató és szakíró. A kisebbségi önkormányzati rendszer-

ben, annak intézményeiben, a nemzetiségi társadalmi szervezetekben is vállaltak-vállalnak szerepet. *Madzsarov* Dzseni és *Musketik* Leszja anyaországi kutatóként publikálnak. Az előbbi tanulmányszerző a Szófiai Egyetem Néprajzi Osztályának tudományos főmunkatársa, az utóbbi pedig az Ukrán Tudományos Akadémia Művészettörténeti, Folklorisztikai és Etnológiai Intézetének kárpátaljai születésű főmunkatársa. Valamennyiükről bővebb adatokat találunk a kötet legvégén, magyar és angol nyelven.

A tematikát illetően – bár különböző kisebbségekről és kutatási részterületekről van szó – a tanulmányok mindegyikére jellemző az adott kisebbség és a magyarság kapcsolódásainak elemzése.

Madzsarov Dzseni *A gesztus dimenziói. Lehet-e Árpád – Gyula, illetve Delján Péter – cár?* című igen érdekes tanulmánya a magyar és a bolgár kulturális kölcsönhatás elemzésére vállalkozik egy kultúrhagyomány, gesztusforma – a pajzsra emelés – történeti nyomon követésével. Tudományos igényességgel tekinti át több nyelven is a témára vonatkozó gazdag szakirodalmat, s a tanulmány szövegében is szerepelteti a feldolgozott és hivatkozott bibliográfiát. A történeti adatokat ismertetve vezeti vissza az olvasót a régmúlt eseményekhez, s ehhez a néptudományi mellett a történészi, művészettörténészi, jelelméleti és nyelvészeti kutatási módszereket is sikerrel alkalmazza. Meggyőzően érvel és von párhuzamot Árpád fejedelem és Delján Péter bolgár cár pajzsra emelése között. Az említett bolgár uralkodó Géza fejedelmünk unokája (egyik lányának gyermeke) volt, s Bulgária történetében csak egyetlen egyszer, csakis vele kapcsolatosan alkalmazták a pajzsra emelést. A tanulmány felvázolja e szertartás elemzésének más lehetséges nézőpontjait is. *Néprajzi szempontból a pajzsra emelés rítusának fő funkcióját úgy lehet meghatározni* – olvashatjuk –, *mint az adott társadalmi helyzet egyszeri, átmeneti végrehajtását.* Miközben a szerző elveti a szertartás bolgár alkalmazásának esetleges magyar eredetét, kidomborítja annak ősi ázsiai jellegét. Az esküvői hagyományokban is felfedezni véli a szertartás utóhatását, s tanulmányának zárszavaként megemlíti, hogy *„a vizsgált rítus jogi-normatív természetét elveszítve, tartalmában egyszerűbbé válva (…) évenként ismétlődő naptári szokássá”* lett.

Sasvári László írása – *Görögök s vlachok* – a XVII-XIX. századi hazai görög kolóniák kutatásához szolgáltat adalékokat. A címben szereplő két népnévről, különböző etimológiai magyarázatukról, írásmódjukról történeti források alapján értekezik, s ismerteti a velük kapcsolatos levéltári, irodalmi és néprajzi feljegyzéseket. Felvázolja a görög és a vlach közösség tevékenységét, együttes részvételüket olyan városok polgárosodásában, mint Miskolc, Eger, Tokaj, illetve a magyarságra gyakorolt hatásukat, valamint életformájukat, majd beolvadásuk tényezőit, mely oda vezetett, hogy a XIX. század végére az amúgy sem népes görög diaszpóra „elfogyott”.

Diószegi György Antal *Görög kereskedővilág Tokaj-Hegyalján a Rákócziak korától a reformkorig* című tanulmányában a görög-magyar kapcsolatok történetének kutatójaként értékeli az egykori görög borkereskedők szerepét. Betelepülésük folyamatát Hegyaljára, különösen Tokajba, szakaszokra tagolva elemzi és történeti források alapján mutatja be a görög kereskedők életformáját, szokásait. *„A görög kereskedők nem pusztán a haszonelvűséget tartották a szemük előtt. A vallás és a templom, az iskoláztatás és az anyanyelv megőrzése is igen nagy jelentőségű volt az első diaszpóra görögsége számára.”* Levéltári forrásokra támaszkodva, fontos adatokkal szolgál a görögség reformkori szerepéről, az 1848-49-es szabadságharcban való részvételéről és a megtorlás idején elszenvedett büntetéseikről, raboskodásukról, majd beolvadásukról. *A XVIII. század második felében* – írja –, *még közel kilencezer görög élt Magyarországon, majd a XIX. század közepétől sorsuk a természetes asszimiláció lett.*

Sutarski Konrad, a hazai lengyelekkel kapcsolatos kutatómunka koordinátoraként ismert múzeum igazgatója *A Magyarországi Lengyel Múzeum és Levéltár állandó kiállítása: „A lengyel-magyar kapcsolatok 1000 éve” és a lengyel népszokások* címmel ismerteti előbb a hazai lengyelség – a Polonia – történetét, majd a Magyarországi Lengyel Múzeum és Levéltár állandó kiállításának részletes bemutatásán keresztül a lengyel-magyar kapcsolatok alakulását. Az említett kiállítás olyan értékes és jellemző tárgyi s történelmi emlékeket mutat be, amelyek a királyi kapcsolatokra, néphagyományokra, városi életre, hadi viszonyokra vonatkoznak. Az öt tematikus egységre bontott állandó kiállítás mellett évente négyszer időszakos tárlatokat is rendeznek. Az írásból megismerhetjük a múzeumhoz tagintézményként tartozó és sajátos értéket képviselő Derenki Emlékházat s hagyományos néprajzi jellegű tárgyakból álló anyagát is.

Krajcsir Piroska gazdag szakirodalmi apparátusra támaszkodó tanulmánya a XVII. századi Erdélyben élő örmény közösség történetét, értelmiségének kialakulását, néprajzi kutatásának folyamatát írja le és összegzi *A magyarországi örmény kolónia és a néprajzkutatás a századfordulón* című tanulmányában. Az elemzés az erdélyi örmények betelepülésének, fokozatos asszimilációjának, nyelv- és identitáscseréjének történetével indul, majd a szamosújvári *Szongott* Kristóf, az Armenia folyóirat és szerzőgárdájának jelentőségét, írásaik forrásértékét méltatja. A magyarországi örmény néprajzkutatás az adott időszakban szorosan kapcsolódott az 1889-ben megalakult Magyar Néprajzi Társaság tevékenységéhez, melynek folyóirata, az Ethnographia *„katalizálta azt a tevékenységet, amelynek során az erdélyi örmény értelmiség 1887-1907 között számos monográfiát, tanulmánykötetet, folyóiratot jelentetett meg, s létre tudott hozni egy néprajzi múzeumot”.*

Fancsali János egy méltatlanul keveset említett értékes emberi és szakmai kapcsolat mozzanatait tárja fel a *Gróf Karátsonyi Guidó, Liszt Ferenc magyarörmény barátja* című írásában. Ebből megismerhetjük az osztrák nemesi rangot kapott szamosújvári magyarörmény származású mecénás találkozását, közeli

kapcsolatát, negyven éves barátságát Liszt Ferenccel. Fancsali áttekinti és bemutatja levelezésüket, a kapcsolódó helyszíneket, dokumentumokat, melyekből igen érdekes adalékok derülnek ki. Egyúttal gróf Karátsonyi Guidó jótékonysági tevékenységét is megismerhetjük, amellyel például a Nemzeti Zenede több száz tanítványát támogatta.

Musketik Leszja a kárpátaljai mesemondók tevékenysége kapcsán a ruszin és a magyar folklór összehasonlító vizsgálatát helyezi írása középpontjába. A mesemondás „folklórtevékenységét", nemkülönben a mesemondók eszközeit, előadásmódját főként a magyar, ukrán, orosz szakirodalom eredményei, megállapításai felidézésével jellemzi. Az Ungvár melletti ruszin családból származó Mihai *Babicsa* mesemondó meséiből *Ortutay* Gyula írt könyvet (1940), mely nagy hatású volt a későbbi folklórkutatásokra e területen. Musketik Leszja elemzése Kárpátalja etnikai, néprajzi jellegzetességeinek kölcsönhatásain túl, a mesemondás, a repertoár és a mesemondók kétnyelvűségére is kitér.

A kötet írásait Eperjessy Ernő lektorálta, a fordításokat Madzsarov Dzseni (bolgár), *Dzsotján* Gagik, *Szárkiszján* Ádám (örmény), *Éger* Zsófia, *Héjj* Rita (angol), *Kolossváry* Yvett (ukrán), *Sutarski* Szabolcs (lengyel), *Sztefopulosz* Vaszilisz (görög) végezték. Egy kivételével minden egyes tanulmányt színes és fekete-fehér fényképanyag kísér, ezeket Krajcsir Piroska és Diószegi György Antal készítették, illetve archív felvételek. A színes borítóra *Helm* Sámuel 1949-ben festett akvarellje (*A tokaji görög templom belső tere, az ikonosztázzal, 1944-ben*) került.

A magyarországi románok néprajza

A sorozat 123 oldal terjedelmű – szintén 350 példányban kiadott – 16. kötetében nyolc tanulmány jelent meg. Szerkesztője *Martin* Emília, aki 1988-tól, a 6. számtól kezdődően gondozza a román néprajzi sorozatot (előtte – ahogy a kötetből megtudhattuk – *Kovács* Ágnes, Alexandru *Hoțopan* és Gheorghe *Mihăiescu* voltak a szerkesztők).

A szerzők néprajzos muzeológusok, Magyarországon a román nemzetiségi értelmiségképzésben résztvevő anyanyelvi lektorok, egyetemi docensek, nyelv- és irodalomtudományi tanszékek kutatói, magyarországi (gyulai, szegedi, budapesti), illetve romániai (bukaresti, aradi, nagybányai) egyetemek, múzeumok, kutatóhelyek munkatársai. A kötet román, magyar és angol nyelven részletesebb adatokkal szolgál róluk a záró oldalon. A román nyelvű tanulmányokat egy-egy magyar és angol nyelvű összefoglaló kíséri.

A közölt tanulmányok a néprajzi, történeti kutatások egyes súlyponti kérdéseinek tárgyalása során a kisebbség-anyanemzeti kapcsolatok jelenkori összetettségét vetítik elénk, a nyelvi állapotokat, vagy a román-magyar viszony némely történeti – akár kevésbé ismert konfliktusos – aspektusát is.

Elena Rodica *Colta* etnológusnak, az Aradi Múzeum néprajzi osztálya főmuzeológusának *A magyarországi románok lakóháza* című tanulmánya a Kelet-Magyarországon élő etnikai csoportok, kiemelten a románok között elterjedt építkezési stílus ismertetőjegyeiről, a rituális építkezési szokásokról, és a ház körüli néphagyományokról szól. A ház-udvar-melléképületek egységének elhelyezkedése Mária Terézia egykori rendeletének hatását tükrözi. A határ két oldalán fekvő, románok lakta települések házmodelljei és típusai közötti összefüggéseket fényképanyag is alátámasztja. A szerző az építkezés több vetületével is foglalkozik, mint például az alkalmazott hagyományos anyagokkal, alakzatokkal és az építési technikák fejlődésével. Külön alfejezetekben tárgyalja a háztető szerkezetét, a ház külső és belső díszítését, illetve az épület „etnikai identitásjelző" sajátosságait, melyek 1960-tól kezdődően eltűnőben vannak. A ház „román jellegét" a tulajdonosok nevének anyanyelven történő feltüntetése, vagy a szobabelső egyes bútordarabjai jelezték. A tanulmányból megismerhetjük az új ház birtokbavételével, az áldomással, a küszöbbel, az ablakkal, a kéménnyel kapcsolatos hiedelmeket és a szertartásos tiltásokat. Bemutatkoznak a román ház-mitológia képzeletbeli szereplői is, mint például a ház kígyója vagy a keddi boszorkány.

Narcisa *Ştiucă* a Bukaresti Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Karának docense a román falvak archaikus világának ismerője. Írása *A karácsonyi disznó*ról hozzájárulás az „étkezés etnológiájához". Megállapítja, hogy a *„román étkezési szokások máig őrzik a szent ünnepekre vonatkozó hagyományokat."* A disznóölés technikáit követően ennek szertartásos jellegét elemzi, majd kiemeli a hagyományos konyha ősi, egyúttal az idők során változó lényegét.

Martin Emília gyulai néprajzos főmuzeológus a román kisebbség lakta térség és a határon túli anyaországi régió két intézménye közötti többéves

együttműködés tapasztalatait összegzi. A Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága és az Aradi Múzeumi Komplexum 1990-től kialakult együttműködése vezetett 2004-ben az öt közös, néprajzi témájú, interetnikus projekt elindításához. A *Határon átívelő kulturális interferenciák. Öt román-magyar PHARE-CBC projekt* című összefoglaló elemző tanulmánya a 2008-ig tartó tevékenység tematikai vonulatát, eredményeit, gyakorlati és tudományos hasznosulását mutatja be. Csak a legkiemelkedőbb teljesítményeket megemlítve: hat kiadvány, több ezer fénykép, sok ezer percnyi digitálisan rögzített hanganyag, öt kiállítás jelzi a közös munkálkodás eredményeit.

Gavra Maria *A magyarországi román hagyományok a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógiai Kar Román Nyelv és Irodalom Tanszékének archívumában lévő diplomamunkákban* című összegző tanulmányában egy negyven éves időszak harmincegy szakdolgozatának áttekintésével foglalkozik, átfogó tartalomelemzésre és értékelésre vállalkozik. A diplomamunkák java része a hazai román közösségek hagyományait írja le, de néhányuk terepkutatások segítségével kísérletet tesz e közösségek helyzetének felvázolására is. A szerző szerint ez utóbbiak azonban legtöbbször megmaradnak a begyűjtött adatok leírásánál. A harmincegy diplomamunka elmélyültebb ismertetése érdekében két csoportra osztja e dolgozatokat: általános tematikájúakra – a hazai román népi alkotóművészettel, hiedelmekkel, szokásokkal vagy akár a néptánccal foglalkozó dolgozatokra –, valamint területileg lehatárolt egységekkel foglalkozóakra. Ezek főként Méhkerék és Kétegyháza települések helyzetével, hagyományos életük különböző összetevőivel – vallásgyakorlásukkal, népviseletükkel, közmondásaikkal, családi szokásaikkal – foglalkoznak.

Cioban Florin a népi gyermekkultúra általános és sajátos vonásait kutatja, kortárs antropológusok vizsgálatainak alapján. Írásának címe: *A gyermekek népi kultúrája – interferenciák, relevanciák, sajátosságok*. Meghatározása szerint *„a gyermekek népi kultúrája részét képezi a gyermeki környezetben használt összes népszerű költői műfaj, amely összhangban áll gondolataikkal és érdeklődési köreikkel”.* Cioban bemutatja az ezzel kapcsolatos nemzetközi szakmai szemléleteket és kutatási módszereket, leginkább az angol nyelvű szakirodalom felhasználásával. Egy-egy jellemző példát idéz a román folklórból: Szilágy és Hajdú-Bihar megyéből. Olyan elméleti kérdést is feszeget, mint a folklór hagyományozódása. Felveti egyes fogalmak meghatározásának szükségességét is.

Sandu Elena-Tia anyaországi lektor a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógiai Kar Román Tanszékén tanít pszicholingvisztikát posztgraduális hallgatóknak. *A kétegyházi románok tájnyelve. Monografikus megközelítés* című tanulmányában a szociolingvisztika tudományterületének születését és fejlődését ismerteti számos nemzetközi hivatkozással, majd bemutatja a román társadalomnyelvészet két fő ágazatát is. Közülük az egyik a Romániában használatos standard nyelvre vonatkozik, a másik a diaszpórában élő román kisebbségek nyelvére. A szerző áttekinti a Magyarországon használatos román nyelvjárások szociolingvisztikai kutatásait, különös tekintettel az asszimilációra.

Weber Petru érdekes témaválasztása révén megismerhetjük a XIX. század végi románok viszonyulását a honfoglalási ezredévi ünnepségéhez. A tudományos alapossággal kidolgozott *Magyarország Millenniuma és a magyar királyságbeli románok* című tanulmánya Erdély, a Bánság és a Körös-vidék nemmagyar többségű vidékein élt románság körében *„hol megalkuvást, hol beletörődést, hol ellenállást”* kiváltó millenniumi előkészületek sajátos, összetett visszhangjáról szól. A Millennium a két román egyház, a román értelmiségiek körében és a sajtóban is éles vitát eredményezett. A szerző e nemzetiségi ellenállás részleteit, motivációit ismerteti korabeli sajtóanyagok felidézésével.

Farcaş Mircea tanulmánya – *Társadalmi és történeti szempontok a máramarosi Vad település vizsgálatában* – a szerző szülőhelyének történeti, társadalmi vonatkozásait ábrázolja, s ennek kapcsán részletesen kitér a Farcaş (Farkaş) nevű családok történetére, leágazásaira, egészen saját felmenőiig. Történeti dokumentumokra alapozott információi a népesség összetételét, a falu nevének módosulásait, a település tulajdonosait, gazdasági életét adatolják. Saját családnevének megjelenését, birtokaik mibenlétét, nemesi címereik leírását képanyaggal is kiegészíti.

A kötet szövegét Elena Rodica Colta lektorálta, a fordítás munkálatait *Éger* Zsófia és *Héjj* Rita végezték. Itt is gazdag fénykép-illusztrációkkal találkozhatunk. A színes borítót az 1984-ben nyílt, műemlék jellegű kétegyházi román tájház-belső képe díszíti, a tanulmányokat kísérő fotókat Gheorghe *Dulău* és Martin Emília készítették, míg másokat archívumok bocsátottak rendelkezésre.

A Magyar Néprajzi Társaság e két kiadványának megjelenését a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium támogatta. A nyomdai munkálatokat mindkét kötetnél az Innova-Print Kft. végezte.

Demeter Zayzon Mária

Jegyzetek

1. Kósa László: A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatása. 1945-1975. (Ethnographia, 1975. 422-436. old.); Eperjessy Ernő: Jubiláló nemzetiségi néprajzi tanulmánysorozat. (Barátság, 1994/5. sz. 287. old.)
2. Demeter Zayzon Mária: Élő örökség: falumúzeumtól a világhálóig. A magyarországi nemzeti, etnikai kisebbségek egyes közgyűjteményeiről. (BARÁTSÁG, 2010/ 3. 6445- 6451. old.)
3. Eperjessy Ernő tanár, néprajzkutató, ny. minisztériumi köztisztviselő. Székely András Bertalan művelődésszociológus, kisebbségkutató, minisztériumi osztályvezető.